

Marksizem in anarhizem: Nekatere klasične dileme v luči sodobnosti

Abstract

Marxism and Anarchism: Some Classical Dilemmas of the Present

In the text, we are faced with the relationship between anarchism and Marxism, a process that extends in both theoretical as well as practical traditions of these two directions from the 19th century onwards. Relying on the analysis of classical texts' thinkers of anarchism and Marxism, we are interested more in the generality of theme and wider fields disagreements than in the actual conflicts. In doing so, we pay special attention to certain essential moments of these texts, which are again and again repeated in the afore-mentioned relationship, and which, with in-depth analysis, also allow a better understanding of the current social practices. We begin by examining the basic concepts of Marxist and anarchist theories, while touching upon particular objectives, methods and our own methodological understandings of social relations. Subsequently, we move on to different aspects of the class understanding of these differences, following a clearer definition of political issues. These include dilemmas about authority, the state and political organization. We primarily explain the role and importance that these concepts and their modes of connectivity take in different theoretical models. In the conclusion, we aim to show the total foundation of these contradictions and conflicts, which is reflected in particular in relation to a different understanding of regularity, and thus to a different understanding of management in production. In doing so, we want to show that there is a political position inherent to class struggle.

Keywords: anarchism, Marxism, class theory

Tim Dobovšek holds a degree in political sciences, and is a PhD student of cultural studies at the Faculty of Social Sciences in Ljubljana. (392685@gmail.com)

Povzetek

V članku obravnavamo odnos med anarhizmom in marksizmom, ki tako v teoretski kot tudi praktični tradiciji teh dveh smeri poteka od 19. stoletja naprej. Opiramo se na analizo klasičnih besedil mislecev anarhizma in marksizma, kjer nas bolj kot konkretni konflikti zanimata splošnost tematike in določitev področja nesoglasij. Pozorni smo predvsem na nekatere bistvene momente besedil, ki se v omenjenem razmerju vedno znova ponavljajo, s poglobljeno analizo pa omogočajo tudi boljše razumevanje sedanjih družbenih praks. Začenjamo z vpogledom v osnovne pojme marksističnih in anarhističnih teorij, pri čemer se dotaknemo predvsem ciljev, metod in samih metodoloških razumevanj družbenih odnosov. Nato preidemo na različne vidike razrednega razumevanja te razlike, iz tega pa sledijo tudi jasnejše opredeljitve političnih vprašanj. Sem spadajo dileme v zvezi z avtoriteto, oblastjo, državo in političnim organiziranjem, kjer želimo pojasniti predvsem vlogo in pomen teh pojmov oziroma njihovih načinov povezanosti v različnih teoretskih modelih. V zaključku želimo nato prikazati skupno podstat omenjenih nasprotij in konfliktov, ki se kaže zlasti v različnem odnosu do razumevanja razrednosti in s tem tudi v različnem razumevanju upravljanja v proizvodnji. Pri tem želimo dokazati, da gre za razrednemu boju inherentne politične pozicije, ki jih ne določa nič zunanje.

Ključne besede: anarhizem, marksizem, razredna teorija

Tim Dobovšek je diplomiran politolog in študent podiplomskega študija kulturologije na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. (392685@gmail.com)

Odnos med marksizmom in anarhizmom, s katerim se (ne)posredno soočamo v pričujoči tematski številki, je večidel omejen na vprašanja, ki se porajajo v sodobnih družbenih gibanjih, in ki jih bomo razvijali tudi v tem članku, a pri tem seveda ne smemo prezreti kontinuitete določenih teoretskih razlik, ki se od 19. stoletja vlečejo prek omenjenih političnih tradicij in z njima povezanih revolucionarnih socialnih gibanj. Naš osnovni namen v tem prispevku ni ponovno pogrevanje internacionalnega spora¹ in golo kopičenje klasičnih besedil, ki tu zavzemajo le manjši del obsežnega prikaza. Lahko bi trdili, da predvsem na strani anarhizma zaradi specifičnega političnega razvoja tukajšnjega območja (predvsem v obdobju socializma)² še vedno pogršamo določene prevode nekaterih temeljnih besedil³ v slovenski jezik. Toda v tem trenutku se zdi pomembnejše, da osvetlimo in analiziramo nekatere bistvene momente, ki nastopajo v teh besedilih, saj verjamemo, da nam ti še vedno (ali pa celo predvsem zdaj) v marsičem omogočajo jasnejše razumevanje sodobnih družbenih praks, v katerih se, kot je bilo denimo opazno tudi v preteklih zasedbah in protestih, omenjena razlika vedno znova bolj ali manj odkrito kaže v vsebini čisto teoretskih, predvsem pa organizacijsko-taktičnih debat.

Ko govorimo o marksizmu in anarhizmu, seveda ne moremo mimo tega, da je v obeh tradicijah, še zlasti pa v anarhizmu, nešteto različnih smeri in struj, katerih teorije so si včasih med seboj ne le različne, temveč tudi nasprotujoče si, zato je naloga soočanja argumentov izjemno težavna. V razmerah, ko imamo opravka z idejno pluralnostjo neke šole, pod okrilje katere so umestili številne mislece, ki so imeli med seboj skupnega le malo ali pa včasih še tega ne, je kajpak povsem neumestno zagovarjati (ali kritizirati) anarhizem na splošno, saj zaradi izrazitih protislovij nekaj takšnega preprosto ne obstaja. Delno velja to tudi za marksizem, kjer s pavšalnimi obtožbami (ali hvalnicami) nikakor ne moremo prosto preskakovati od Marxa do Stalina. Zato, ker se lahko piscu kaj hitro pripeti, da zapade bodisi v primerjavo lastnih idejnih konstruktov bodisi v opisovanje osebnega konflikta konkretnih individuumov. Zato poskušamo v tem članku predvsem izluščiti samo tematiko, s katero so se ukvarjali teoretiki obeh smeri, nato pa izpeljati posledice, ki ne bodo nujno splošna kritika vsakršnega marksizma ali zagovor vseh anarhistov s takšnim ali drugačnim a, temveč bodo skušali predvsem pojasniti izvore in hkrati odgovoriti na še vedno aktualna vprašanja in konflikte, ki se porajajo v političnih gibanjih in organizacijah.

¹ Leta 1868 je Aliansa socialistične demokracije, med katere ustanovitelji je bil tudi Mihail Bakunin, pristopila k mednarodnem delavskemu združenju, bolj znanemu kot Internacionala. Zaradi nesoglasij glede delovanja organizacije in prevzema politične moči je dve leti pozneje prišlo do razkola, skupina pod vodstvom Marxa in Engelsa pa je na kongresu v Haagu leta 1872 Bakunina in njegove somišljenike izključila.

² Čeprav ni mogoče zanikati, da je bilo tudi takrat objavljenih nekaj besedil, ki obravnavajo anarhizem. Več o tem glej v članku o zgodovini razvoja anarhistične misli v tej številki Časopisa za kritiko znanosti.

³ Državnost in revolucija Mihaila Bakunina (*Statism and Anarchy*, Cambridge University Press, 1990) ali Zgodovina mahnovščine Petra Aršinova (*History of the Makhnovist movement*, Black & Red Solidarity, Detroit/Chicago, 1974).

Vpogled v osnovne pojme

Že bežen prelet katerekoli bibliografije o odnosu med anarhizmom in marksizmom⁴ bi bralcu bržkone sugeriral, da se bistvena razlika med omenjenima teoretskima in praktično političnima tradicijama skriva v odnosu do države. Četudi so tej temi nekateri avtorji⁵ namenjali osrednji del svojega teoretskega premisleka, nas to ne sme zavesti, da bi pojavnost zamenjali z bistvom, saj gre v resnici za povsem praktično vprašanje. Različno stališče do tega in vseh drugih vprašanj je treba iskati v razumevanju družbenih odnosov, pri čemer pa slednjih ne moremo omejevati na državo (in tudi ne na kaj drugega, denimo ekonomijo). Bistveno je torej, kakšni oziroma kaj sploh so in naj bodo družbeni odnosi in kako jih razumeta anarhistična in marksistična teorija.

Preprosto rezoniranje te dileme gre najpogosteje takole: marksizem in anarhizem se strinjata glede cilja (brezrazredne družbe), ne pa tudi glede metod in poti, kako ga doseči (s prevzemom državne oblasti oziroma graditvijo alternativ onkraj in proti njej). Upamo si trditi, da je takšna poenostavitev dvojno napačna. Omenjena razmejitev namreč predpostavlja, da med metodo in ciljem ni nikakršne logične povezanosti in da je mogoče eklektično sestaviti teorijo, kjer iz danega aksioma sledijo takšne ali drugačne konsekvence (in vice versa). Tega dela se v dobršni meri zavedata obe smeri, zato tudi druga drugi pogosto očitata nekonsistentnost. Anarhisti naj bi tako postavljali svojemu delovanju neizvedljive in utopične zahteve, marksisti pa naj bi v praksi ne sledili lastnemu deklariranemu cilju.⁶

Toda tu se že kaže druga in za nas pomembnejša napaka zgornjega prikaza. Izkaže se namreč, da omenjenega skupnega cilja, takoj ko si zastavimo to nalogo, pravzaprav ne moremo najbolje definirati. Lahko rečemo denimo družba brez oblasti, družba svobodnih proizvajalcev, družba brez razredov, družba ekonomske enakosti, družba brez politične avtoritete ipd., toda opazno je, da v vsakem primeru poudarimo neki vidik, glede katerega bi lahko nastali določeni dvomi. Zakaj? Preprosto zato, ker vsak od njih bolj ali manj ustreza metodološkemu razumevanju ene ali druge strani.⁷ Naša teza bi bila torej, da sta obe teoriji (vsaj potencialno) notranje konsistentni, toda ravno zato različni tako v metodi kot v zahtevah. Četudi je morda videti, da se tako anarhisti kot marksisti brez razlike zavzemajo na primer za brezrazredno družbo, pa se zdi, da jo oboji v svojo teorijo umeščajo nekoliko drugače.

Razredna analiza pri marksistih

Vzemimo za začetek razredno analizo družbe, kot jo zastavljajo nekateri marksistični avtorji. »Kaj tvori razred? Odgovor izhaja sam po sebi iz odgovora na drugo vprašanje: Zakaj sestavljajo

⁴ Glej seznam prevodov v Sekelj, 1987.

⁵ Denimo Bakunin (izbor besedil v *Antologiji anarhizma*), Buharin (*Anarhija in znanstveni socializem*).

⁶ Glej Plehanov, 1968 in Godman, 1998.

⁷ Vzemimo za primer »družbo svobodnih proizvajalcev«. V prvi plan je potisnjena proizvodnja, s katero se izraziteje ukvarjajo marksisti, s pripojitvijo sicer precej abstraktnega pojma svobode pa lahko kakšen teoretik prispe do »svobodnega delovanja proizvodnih zakonitosti« (Kardelj), torej nečesa, kar bi bilo sicer precej težje razviti denimo iz »družbe brez avtoritete«.

mezni delavci, kapitalisti in zemljiški lastniki tri velike družbene razrede? Na prvi pogled zaradi dohodkov in virov dohodkov.« (Marx, 1973: 986) Toda prvi pogled je zgolj površinski, za virom dohodkov, ki predvideva istovetnost dela, kapitala in zemlje kot enakovrednih tvorcev vrednosti, se skrivajo družbeni odnosi. Marxov rokopis se tu konča, zato si pogledjmo razlago teoretika razredov Michaela Maukeja: »Ne determinira eksistence razreda formalna »istost« prihodkov in virov prihodka, temveč relacija razmerja do družbene delitve dela, družbenih produkcijskih pogojev in s tem do družbenega presežnega produkta.« (Mauke, 1982: 54) Vir dohodkov pa je zgolj odraz opisanih razmerij. Tega se jasno zaveda tudi Lenin, ko brezrazredno družbo označi kot družbo, »ko v odnosu do družbenih proizvodjalnih sredstev ne bo več razlike med člani družbe«. (Lenin, 1972: 80) Toda kakšna je ta morebitna razlika in kako se ugotavlja? Izkoriščani razredi so vsekakor v nekem specifičnem odnosu do družbene (re)produkcije, toda kar v tem primeru v teoretskem pogledu problem, je določitev tega dela pogojev, saj je izjemno težko govoriti o razrednih odnosih in ob iskanju kakršnekoli določitve, denimo razlike, ostati na sami ravni teh odnosov.

V političnem pogledu bi si tako na površinski ravni kot cilj lahko zastavili istost virov prihodka, denimo odpravo dobička in rent, a se poraja vprašanje, ali bi s tem tudi dejansko odpravili razredne odnose. Ali pa bi morda formalna razglasitev enakovrstnosti dohodkov s strani enega dela družbe prikrivala ravno njegovo razredno funkcijo v odnosu do celotnih produkcijskih pogojev in presežnega produkta? Zadnje je precej verjetno, sploh ker vemo, da enak argument uporabljajo tudi liberalne teorije v legitimaciji kapitalizma kot neizkoriščevalskega sistema. Marx denimo v *Kapitalu* sprašuje za kapitalista: »Mar ni tudi sam delal?« (Marx, 1961: 218) Na vprašanje, kdo dejansko »dela«, oziroma natančneje, kdo ustvarja vrednost, pa marksisti nimajo podrobnejšega odgovora. »Njegov delovodja in njegov direktor skomigneta z rameni.« (ibid) Zato se po navadi zadovoljijo s formalno razlago, da pač tisti, ki v zameno za mezdo prodaja svojo delovno silo.

Na tej točki, torej točki ustvarjanja vrednosti in izkoriščanja delavskega razreda, pa že lahko opazujemo pomembne teoretske razlike v določenih marksističnih in anarhističnih interpretacijah. Pri prvih se je predvsem prek Engelsovih del uveljavila klasična leninistična linija, po kateri je bil bistveni problem eksploatacije v tem, da kapitalist pravzaprav ničesar ne ustvarja in da je takšen odnos med njim in delavcem v protislovju z razvojem proizvodnje. Omenjeni pristop je bil označen kot znanstven, saj v ospredju ni bilo več idejno ali moralno označevanje razmerij, temveč prikaz (domnevno) objektivnega procesa, v interesu katerega izkoriščanje ni bilo več škodljivo ali nevršečno, temveč predvsem nujno odveč. »Obstoj teh razredov ... bo postal dejanska ovira produkcije.« (Engels, 1979: 394) Gre za preprosto dialektiko, razredi so stvar proizvodnih odnosov, ti pa bodo z razvojem proizvodnih sil (s katerimi so v protislovju) pač preseženi. Te primarne sile so objektivne in neodvisne, mogoče pa je tudi ugotoviti znanstvene zakone, po katerih delujejo. Zato teoretik s takšnim pristopom brez težav vsakršno drugo razredno razlago zavrača kot ideološko, njene nosilce pa kot utopične moraliste, ki ne razumejo dejanskih vzrokov družbene spremembe. Takšna pavšalna kritika po navadi ne pride dlje od Plehanove polemike proti Kropotkinu: »Kropotkin bi moral še enkrat prebrati anarhistične letake Eliséeja Reclusa, ta veliki "teoretik", in potem nam naj pove, ali najde v njih karkoli drugega razen sklicevanja na "pravico", "svobodo" in na druga "metafizična pojmovanja".« (Plehanov, 2003)

Razredna analiza pri marksistih

Na drugi strani imamo teorije, ki problematizirajo razredne odnose bolj neposredno in kjer v ospredje stopajo bolj politični vidiki razrednega boja. Tu je treba takoj omeniti še različne oznake za zadnjega, saj poznamo termine, kot so boj med izkoriščevalskimi in izkoriščanimi, vladajočimi in vladanimi ter zatiralskimi in zatiranimi razredi. Prva percepcija, ki se je uveljavila z Marxom in se zdaj nadaljuje predvsem v sodobnem marksizmu,⁸ operira z že omenjenim prehajanjem vrednosti, medtem ko se drugi dve osredinjata bolj na sociološko komponento problematike. To se je uveljavilo zlasti v anarhističnih krogih, kjer kapitalistični razred pogosto ni toliko problematičen zgolj ali izključno zato, ker naj bi si prisvajal vrednost in s tem krnil produktivnost procesa, temveč ker zatira delavce in nadzira njihovo delo, čeprav za kaj takega nima »ne pravice, ne znanja in ne vrlin« (Proudhon, 1986: 686). Takšno problematiziranje vladanja je marksizem pogosto označeval kot naivno ali moralistično, toda ni odveč še enkrat jasno zapisati, da tudi »znanstvena« razlaga razvoja proizvodjalnih sil temelji na moralističnem (od kapitalizma sposojenem) prepričanju, po katerem je večja produktivnost tudi boljša, ne pa na objektivno ugotovljeni nujnosti.

Pri razumevanju razrednega boja imamo torej dve stališči, prvo problematizira kapitalistično prisvajanje vrednosti, bodisi kot nepravilno parazitiranje bodisi kot nekonsistenco do višjih določitev, drugo pa problematizira vladanje, upravljanje in zatiranje v delovnih procesih.⁹ Zadnje v realnosti skoraj vedno nastopa v izrazito politično ideoloških oblikah, toda tudi tu si z lahkoto lahko izmislimo kakšno drugo znanstveno metaraven, ki bi družbene odnose silila v odpravo vsakršne nadoblasti. Takšne težnje zasedimo pri Bakuninu, ki se mora nalogam posvetiti »na podlagi zakona nujnosti in stroge pravičnosti« (Bakunin, 1986: 201).

Čeprav oba vidika nastopata hkrati, bi lahko rekli, da poudarjanje prvega bolj ustreza marksizmu, drugega pa anarhizmu, pri čemer pa seveda ni nujno vedno tako. Podobno trdi tudi Dajić: »Za anarhiste je, široko vzeto, odnos dominacije pomembnejši za označevanje nekega družbenega stanja kot odnos eksploatacije. Za marksiste velja nasprotno.« (Dajić, 1987: 197) Medtem ko je v prvem primeru izkoriščanja dela, kot že rečeno, v ospredju vrednost, pa v drugem zlasti na anarhistični strani v ospredje stopata hierarhija in avtoriteta. Sploh zadnje morda ni vselej najboljši koncept, ki bi opisoval vladanje v razrednih odnosih, toda kljub temu, ali pa ravno zaradi tega, mu je treba nameniti malo več prostora.

Problematika avtoritete

»Ni trdne in stalne avtoritete, obstaja le nenehno menjavanje avtoritete in podrejanja.« (Bakunin, 1986: 236) Bakunin s temi besedami zavrne vulgarno predstavo o tem, da je anarhizem vselej proti vsakršni avtoriteti, a se s tem hkrati tudi nekako izogne resnejši analizi, saj posamične avtoritete zdaj nastopajo kot zanj bolj ali manj sprejemljive. Na posamezni ravni

⁸ Glej Heinrich, 2011.

⁹ Slednje večinoma sicer nastopa hkrati in se medsebojno prepleta, a vseeno lahko opazujemo prevladujoče oziroma poudarjene težnje.

je takšno stališče kajpak lahko zagovarjati, češ »če gre za čevlje, se bom obrnil na avtoriteto čevljarja« (Bakunin, 1986: 235).

Toda v realnosti ne obstajajo le avtoritete osamljenih mojstrov, temveč tudi avtoriteta mehanizma velikih obratov, na katero se delavec ne »obrača« po želji, temveč ji je preprosto podrejen. Ko se tisti bolj praktični anarhisti obračajo proti tovrstni avtoriteti (post)industrijskega gospostva,¹⁰ jih marksisti po navadi zavrnejo, češ da so določene avtoritete nujne, saj da jih »neogibno določajo produkcijski odnosi« (Engels, 1979: 457). Engels (ibid) navaja: »Vzemimo železnico. Tudi pri železnici je sodelovanje velike množice posameznikov brezpogojno potrebno, in sicer sodelovanje v natančno določenem času, da ne nastanejo nesreče. Tudi tukaj je prvi pogoj za delo vladajoča volja, ki odloča o vsakem podrejenem vprašanju, pa naj bo predstavnik te volje en sam delegat ali pa odbor, ki je postavljen za izvajanje ukrepov, ki jih je sprejela večina. V prvem in v drugem imamo opravka z zelo izrazito avtoriteto.« Ravno v takšnih primerih pa se ne smemo zadovoljiti zgolj s tehnično zahtevo kot nekakšno nujnostjo, temveč je tudi tu treba osvetliti vidik celotnega odnosa do družbene reprodukcije. Čemu namreč ustreza vladajoča volja pri železnici? Ali gre res zgolj za skupno družbeno vprašanje prevoza kot takega ali pa je morda v ozadju specifičen interes za prevoz blaga, ki je kot delček razširjene reprodukcije zgolj pogoj pri realizaciji dobička velekapitala? Vprašanje je torej, katere interese zastopa ta posamezni delegat ali odbor, ki se predstavlja kot goli izvajalec ukrepov večine. Ravno marksisti, ki sicer za državo in politično avtoriteto trdijo, da je, četudi se morda prav tako kaže kot volja vseh ali vsaj večine, »odbor za vodenje poslov vladajočega razreda«, pa se pri bolj ekonomskih vprašanjih kar na lepem odpovedo lastni analizi. Zdi se, kot da železniški odbor ne vodi poslov vladajočega razreda, temveč neke železniške posle kar tako.

Lenin v svojih delih kritizira ruskega filistra, ki upravičuje razredno oblast države »z nekaj frazami, ki si jih je sposodil pri Spencerju ali Mihajlovskem, ali pa se sklicuje na zapletenost družbenega življenja, na diferenciacijo funkcij idr.« (Lenin, 1972: 13) A ta ista zapletenost in diferenciacija, ki je v buržoaznih teorijah zgolj prazna opravičilna fraza, na lepem postane znanstveni argument, ko se govori o tehniki proizvodnje, kjer drugačna organizacija kot hierarhična in avtoritarna ni mogoča. Če je to res, potem je sklep takšen: »Odpraviti avtoriteto v veliki industriji oziroma to hoteti, se pravi odpraviti industrijo samo, razbiti parno predilnico in se vrniti h kolovratu.« (Engels, 1979: 457) Na tej točki se kaže ena ključnih, če ne morda celo ključna razlika med prevladujočo marksistično in večino anarhističnih teorij. Socialna organizacija v marksizmu namreč *a priori* ne sme odpraviti industrije, četudi bi se morda izkazalo, da takšna industrija lahko obstoji le v razmerah razlike med člani družbe v odnosu do proizvodjalnih sredstev, torej v razmerah razrednih družbenih odnosov. Cilj znanstvenega marksizma je torej predvsem napredek oziroma razvoj industrije, pri čemer razredna struktura postane sekundarna, medtem ko je cilj anarhistov odprava vsakršnega zatiranja, četudi bi ob tem morda posledično lahko padla produktivnost.

Ker je anarhizem že v osnovi zavzel negativno stališče zoper zahteve tehnološkega

¹⁰ Glej Maksimov, 2008; Point blank!, 2008.

napredka in povečevanja sredstev za proizvodnjo, je že pri svojih prvih korakih zašel v spor ne le z buržoazijo, temveč skoraj z vsemi družbenimi silami, zainteresiranimi za ekonomski in družbeni napredek. (Pribičević, 1987: 8)

Kar pogosto manjka anarhizmu, je razlaga oziroma utemeljitev, zakaj in kako so kakšni družbeni odnosi razredni in zato nesprejemljivi, saj se pogosto v že omenjenem bakuninovskem slogu zapletajo v svobodno odločanje, sprejemanje in odklanjanje določenih avtoritet in hierarhij, kar še posebej velja za asociacijski anarhizem¹¹ in z njim povezane izpeljave, ki za metodološko osnovo jemljejo abstraktnega posameznika, sposojenega iz liberalnih teorij. Za preseganje takšne metodologije se je na družbeni ravni razrednega boja treba vrniti k že omenjenemu izkoriščanju in ustvarjanju vrednosti. Namesto formalne opredelitve meznega dela je treba vzeti družbeno delitev dela, znotraj nje pa opredeliti pozicijo delavskega razreda. Pri tem je nesmiselno vzeti prastaro, a še vedno prisotno percepcijo, kjer bi razločevali zlasti med manualnim in kognitivnim delom,¹² kar je (vsaj za našo analizo) povsem neprimerno, saj je v takšnih teorijah struktura preprosto nadomeščena z vsebino. Relevanten kriterij pri razločitvi delitve dela mora biti namreč protislovje med izvršilnim in ukazovalnim delom, ki se oba seveda lahko pojavljata v ročnih in/ali umskih oblikah. Da bo bolj jasno, vzemimo za primer denimo računalniškega programerja in goniča sužnjev, prvi opravlja pretežno umsko izvršilno, drugi pa ročno ukazovalno delo. Tvorjenje vrednosti bi na tej točki lahko vezali na vsakršno izvršilno delo in tako tudi znanstveno opravičili boj proti komandnim parazitom. Toda zadnje pravzaprav niti ni potrebno, za politično teorijo (za kar ne nazadnje tudi gre) je dovolj jasna opredelitev proti nadzornim funkcijam, ki fungirajo v delitvi dela.

Toda kako upravičiti takšno pozicijo?

Na eni strani imamo pojmovanje, da vsaka upravljalna in družbena funkcija v razpolaganju s sredstvi v družbeni lastnini ter vsaka avtoriteta v upravljanju in reguliranju gibanja teh sredstev avtomatično pomenita, da nastaja »nov razred«, izkoriščanje, oblast nad delovnim človekom in podobno. Na takšnih pojmovanjih na dobršem delu temelji kritika, naperjena zoper nosilce upravljalnih funkcij, ki izhaja s pozicij ultralevičarstva in anarhizma in ki te nosilce razglša malodane za razredne sovražnike. (Kardelj, 1972: 29)

Tako denimo ugovarja socialistični teoretik Kardelj, ki na drugem mestu, kako ironično, kar sam poda odgovor na zgornje vprašanje, ko govori o kapitalizmu. »Takšen sistem potem ta teorija poistoveti s splošnimi zakonitostmi, razredne interese in težnje delavca, ki se izražajo kot zahteva delavca, da sam upravlja pogoje, sredstva in plodove svojega dela pa diskreditira oziroma klasificira kot odstopanje od splošnih zakonitosti.« (Kardelj 1983, 30) Ni namreč nikakršnih splošnih zakonitosti, ki bi bile nad zahtevo delavca, da sam upravlja sredstva dela, to pa mora veljati tako za kapitalizem kot tudi za vsakršen drug razredni sistem.

¹¹ Smer, ki jo najizraziteje zastopa ruski anarhist Lev Černi, ki v istoimenski knjigi prek idej Maxa Stirnerja in Benjamina Tuckerja zagovarja asociacije svobodnih individuumov.

¹² Glej npr. Zihel, 1955.

Oblast, država in politično organiziranje

Iz različnega razumevanja odnosov dominacije oziroma eksploatacije sledi tudi različno razumevanje političnega delovanja in organizacije, ki naj bi sledila revolucionarni družbeni spremembi. »Vprašanje pa je, ali bo proletarijat vladajoči razred, komu pa naj bi vladal.« (Bakunin, 1986: 259) Anarhisti s tem merijo seveda na t. i. diktaturo proletariata, ki naj bi prevzela oblast zato, da jo odpravi. A bolj zanimivo je drugo vprašanje. Če bo proletarijat vladajoči razred, komu pa bo prodajal svojo delovno silo? Proletarijat je namreč družbeni razred v kapitalističnih odnosih in zunaj njih kot tak sploh nima smisla, niti ne more obstajati.

Jasno je, da proletarijat ne more zgolj prevzeti obstoječe države, da bi potem postopoma odpravil razredne razlike, saj država sploh nima mehanizmov, da bi bilo kaj takega izvedljivo. Zato sta Marx in Engels v predgovor *Manifesta* kot eno zadnjih sprememb vnesla ključno opozorilo, da »delavski razred ne more kratko malo prevzeti zagotovljenega državnega stroja in ga uporabljati v lastne smotre.« (Marx in Engels, 1908: 1) Zato marksističnim teoretikom po navadi preostane teza o postavitvi nove državne tvorbe, ki naj služi delavstvu do končne odprave izkoriščanja. V tej preprosti državi naj bi namreč ostale le še določene upravljalne funkcije (vključno z ljudsko policijo), ki naj bi nato postopoma odmirale. Toda kot smo pokazali že zgoraj, takšno vodenje za seboj nima nikakršnega splošnega interesa, zato v novih razmerah nastane kvečjemu novo razredno nasprotje, kjer je odmiranje države le še legitimacija za njeno ohranjanje. Obstoj države namreč, kot vedo marksisti, tudi v prehodni fazi dokazuje zgolj to, da so razredne razlike nepomirljive.

Anarhisti zato takšno rešitev zavračajo:

Nam se zdi načrt, da bi državo uničili z državo, ne le fiksna ideja, temveč skrajno odvečna in kar najbolj nevarna stvar. Ali so se revolucionarji prihodnosti česa naučili iz preteklosti in potemtakem vedo, da imamo lahko obstoječi sistem za uničen šele tedaj, ko so bili vsi njegovi živi nosilci v celoti zmleti v prakašo in potlej v nekaj mesecih odpade sleherni predmet boja in je torej vsaka mašinerija nasilja proti sovražniku, ki ga ni več, čisti nesmisel. (Most, 1982: 67)

Argumentacija je dokaj preprosta. Če je proletarijat dejansko v poziciji, da zavlada nad razrednimi nasprotniki, potem mora to izkoristiti v celoti in odpraviti razredne razlike kar z opolnomočenjem in zgraditvijo svoje revolucionarne organizacije in ne z vzpostavitvijo novega državnega gospostva.

Engels piše:

Če je država glavno zlo, se je treba znebiti predvsem nje in kapitalizem bo šel po zlu sam po sebi. Mi pravimo drugače: odpravite kapital, to je prilastitev vseh produkcijskih sredstev v rokah majhnega števila ljudi, in država se bo sama po sebi razsula. Razlika je bistvena! (Engels v Rizman, 1986: LXVI)

Takšno razumevanje je precej površno, razlika pa še zdaleč ni tako bistvena. Obe možnosti namreč načeloma držita, a ostajata tako rekoč utopični. Nemogoče je namreč kar tako odpraviti kapital, ne da bi ob tem poskusu vmes posegel državni aparat, kot tudi odpraviti državo, ne da

bi prek vseh tržnih kanalov reagiral kapital. Morebitnega ekonomskega determinizma nikakor ni mogoče nadomeščati s političnim. »Zasebno lastnino lahko vržemo z oblasti le, če uničimo njenega zaščitnika, državo. Obe instituciji stojita in padeta tako rekoč druga z drugo.« (Most, 1982: 82) Če pa kakšni teoretiki še vedno trdijo, da v samem procesu revolucije ni mogoče odpraviti države, pa to ne izkazuje tega, da je proletariat na splošno nezmožen česa takšnega, pač da v določeni revoluciji to objektivno ni mogoče, ker neposredni proizvajalci niso njeni dejanski nosilci. Ker gre pri revolucionarni spremembi družbe za dolgotrajen proces, kjer posamičen prevrat še ne bo vrgel kapitalizma, pa je akterje sprememb v razrednem pogledu tekom procesov le še toliko težje določiti.

Prav tako se v povezavi z državo pogosto govori tudi o federalizmu in centralizmu, češ da gre za različna pristopa v revolucionarnih teorijah. Toda tu gre le za lažno dilemo.

Svoboščine na lokalni ravni ne omejujejo, temveč promovirajo fetišiziranje države in obstoj teh svoboščin je prepričljiv dokaz, da so temelji svobodnega življenja okrepljeni z režimom zakona in reda. Centralizacija in decentralizacija sta v resnici različni obliki graditve države. Niti v principu federalizma niti v analizi različnih razrednih odnosov ni nikakršne podlage za enačenje federalizma z brezdržavnostjo. (Grossman-Roschin, 1924: 12)

Federativna decentralizirana organizacija torej ne dokazuje tega, da so razredne razlike manjše ali da se odpravljajo, temveč to, da so tako ideali kot mehanizmi centra razpršeni in opolnomočeni po celotnem območju gospostva. Zato pri resnično nehierarhični organizaciji družbe in produkcije, kjer je moč enakomerno porazdeljena, sploh ne moremo več govoriti o nikakršni decentralizaciji (države).

Tu velja omeniti še tisto znano sintagmo »od spodaj navzgor«, ki naj bi stala nasproti etatiistične »od zgoraj navzdol«. Toda čim je struktura vzpostavljena, in pri reprodukciji družbenih odnosov gre točno za to, je povsem vseeno, v kakšni smeri je bila vzpostavljena. Anarhiste, katerim bo gospodovala federalna država, bo razlaga o tem, da je bila slednja vendar nekoč organizirana od spodaj, kaj malo veselila. Seveda bi lahko kdo oporekal, da gre za konstantno vzpostavljanje in torej zato konstantno delovanje od spodaj, vendar se potem takoj zastavi vprašanje, kaj se zgodi, ko to delovanje prispe gor. »Gospostvo, ki nikomur ne gospoduje, tj. nikogar ne zaslužnjuje, je nož brez rezila, kateremu manjka ročaj.« (Most, 1982: 72)

Razlike med anarhizmom in marksizmom se pogosto kažejo tudi pri vprašanju politične organizacije. Na enem koncu imamo zavračanje vsakršnega političnega organiziranja, ki omejuje avtonomijo posameznika in je zato že v izhodišču nesprejemljivo. Popolna odsotnost strukturiranosti v političnem gibanju nasproti moči organiziranega kapitala aktivistov seveda ne more voditi v nič drugega kot v nadaljnjo sužnost kapitalu, toda to še ne pomeni, da je treba nasproti temu postaviti togo hierarhično tovarniško strukturo. Gibanje ali organizacija, ki nosi vodilno vlogo v družbeni spremembi, sama nosi zametek prihodnje ureditve in povsem nerealno bi bilo pričakovati, da bodo politični voditelji po revolucionarnem uspehu čez noč spremenili svoje metode delovanja.

Morda je treba tu omeniti klasično vprašanje »poklicnih revolucionarjev«. Tej temi so anarhistični krogi namenili nemalo kritik, bistven pa se zdi vidik, ki je le redkokdaj postavljen v ospredje. Ne gre namreč za to, da neki segment po nepotrebnem usmerja kreativne mase,

temveč predvsem za to, da prvi to početje razume kot svoj specifični poklic oziroma vzvišeno specializirano delovanje. Revolucionarna inteligenca, ki naj bi se borila za odpravo delitve dela, jo znotraj same organizacije zgolj stopnjuje. Kot je bilo rečeno, se takšno razmerje v novih družbenih razmerah le še utrdi. Jones tako nekoliko cinično komentira Lenina, ki je med drugim »zahteval občo delovno obveznost (vseeno ne tako občo, da bi vsebovala tudi boljševice)« (Džouns, 2008: 38).

Ista problematika se danes kaže tudi v besedilih Slavoj Žižka. Ta v svoji analizi poklicnih revolucionarjev in ponavljanja Lenina pride do naslednje ugotovitve: »Šok leta 1914 je bil – rečeno z Badioujem – dizaster, katastrofa, v kateri je izginil ves svet: ne le idilična buržoazna vera v napredek, temveč TUDI socialistično gibanje, ki jo je spremljalo.« (Žižek, 2001) Morda bi kdo na tej točki pomislil, da se bo Žižek skupaj s progresivistično vero takratnega socializma opovedal tudi leninistični figuri, a dejansko se zgodi ravno nasprotno.

To je bila veličina Lenina po boljševiškem prevzemu oblasti: v nasprotju s histerično revolucionarno vnemo, ujeta v začaran krog, gorečnostjo tistih, ki želijo ostati v opoziciji in se (javno ali tajno) izogniti bremenu prevzema in uresničevanju prehoda iz subverzivne dejavnosti v odgovornost za nemoteno delovanje socialne zgradbe. (Žižek, 1999: 237)

Kljub odpovedi upravičevanja nove oblasti z nujnostjo proizvodnje torej ostaja cilj, da se oblast sploh prevzame, da se upravlja in organizira delovanje socialne zgradbe. (Socialistični) Revolucionarji s prevzemom državne oblasti tako resda lahko nastopajo antikapitalistično, a s svojim razumevanjem in posledičnim delovanjem za odpravo kapitalističnega izkoriščanja zopet merijo le na odpravo kapitalističnih razredov in ne na odpravo razredov sploh.¹³ Anarhisti s takšno rešitvijo kajpak niso zadovoljni. »S ponavljanjem Lenina bi zadržali načelo avtoritete in odnose neenakosti, odnose, v katerih nekdo vlada, drugim je vladano. Žižek bi revolucijo brez revolucije, spremembo brez spremembe, ali kot to rad reče za druge, rad bi omleto, a noče razbiti jajc.« (Štambuk, 2009: 23)

Sklep

Vidimo torej, da se glavna razlika v soočenjih med anarhizmom in marksizmom v nekem pogledu ves čas ponavlja, tako ali drugače. Anarhisti so proti revolucionarnim voditeljem za takojšnjo revolucionarno odpravo države ter proti razrednim odnosom dominacije, prav vse pa je povezano z eno in isto problematiko, vprašanjem o razrednosti in nujnosti znanstvenega upravljanja v proizvodnji. Če je zadnje nujno, kot trdijo marksisti, potem je nujna tudi prehodna socialistična država, posledično pa je logična tudi vloga revolucionarjev in potem so nujni tudi določeni hierarhični odnosi v socialistični organizaciji, vse druge izpeljave pa so lahko zavrnjene kot protislovne in utopične (kar so marksisti redno počeli). Če to ni nujno, za kar se zavzemajo anarhisti, pa so tudi zgoraj naštetе zahteve odveč, saj se jih da zavrniti kot razredno

¹³ Zato ni čudno, da Žižek v *Ponavljjanju Lenina* stalinistično družbo opiše kot brezrazredno.

pogojene in zato potrebne odpravljanja.

Upamo si trditi, da v omenjeni dilemi navsezadnje sploh ni primerno govoriti o nujnosti, temveč gre predvsem za to, da je siceršnje stališče neke politične grupacije že pred tem določeno, neka nujnost pa nato v skladu s tem nastopa kot zaželena ali pa ne. V tem smislu prihajamo do ključne ugotovitve, da politični razredni interesi oziroma interesi po takšni ali drugačni (brez)razredni ureditvi niso goli kavzalni odraz materialnega položaja udeležencev v razrednem boju (ne trdimo, da to tako trdijo marksisti), temveč, da se politični interesi tudi v istem razredu oblikujejo na več načinov. Tako lahko tudi v razredih, ki stojijo nasproti kapitalu, vidimo različne interese in cilje, ki jih ne določa nič razrednemu boju zunanjega. V teh razmerah gre zato le še za vprašanje utrjevanja pozicij in propagande, kjer se uveljavlja tista znana anarhistična krilatica: »Največja grožnja za svobodo je zadovoljen suženj.« Vsakršno ohranjanje ali osvobajanje tega suženjstva pa je stvar takšnih in drugačnih političnih sil. Zato bodo te morale s teoretsko refleksijo lastnih pozicij prilagoditi cilje ali pa se zavedati konsekvenc. Naj končamo s parafrazo Lenina: Teror je bil upravičen in legitimen, ko so se k njemu zatekali socialisti v boju proti kapitalizmu, postal pa je nekaj strašnega in navaden zločin, ko so si ga druge sile drznile uporabiti proti tehnokraciji novega razreda.

Literatura

- BAKUNIN, MIHAEL (1986a): Načela revolucije. V *Antologija anarhizma*, R. Rizman (ur.), 199–204. Ljubljana: Krt.
- BAKUNIN, MIHAEL (1986b): Bog in država. V *Antologija anarhizma*, R. Rizman (ur.), 233–251. Ljubljana: Krt.
- BAKUNIN, MIHAEL (1986c): Državnost in anarhija. V *Antologija anarhizma*, R. Rizman (ur.), 255–264. Ljubljana: Krt.
- DAJIĆ, PUTNIK (1987): Ruski anarhizam – Uspon i pad. V *Marksizam i anarhizam – istorija i savremenost, VII naučni skup*, P. Dajić in M. Stanojević (ur.), 105–131. Beograd: Institut za medjunarodni radnički pokret.
- DŽOUNS, R. M. (2008): *Fabrički komiteti u ruskoj revoluciji*. Beograd: CLS.
- ENGELS, FRIEDRICH (1963): Izvor družine, privatne lastnine in države. V *Izbrana dela v petih zvezkih V, B*. Zihel (ur.), 201–399. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ENGELS, FRIEDRICH (1979): O Avtoriteti. V *Izbrana dela v petih zvezkih IV, B*. Zihel (ur.), 453–459. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- GOLDMAN, EMMA (1998): There is no communism in Russia. V *Red Emma Speaks: An Emma Goldman Reader*. Amherst: Humanity Books.
- GROSSMAN-ROŠČIN, IUDA SOLOMONOVIČ (1924): *Critique of Kropotkin's Fundamental Teachings*. Dostopno na: <http://libcom.org/library/critique-kropotkin%E2%80%99s-fundamental-teachings> (15. julij 2014).
- HEINRICH, MICHAEL (2011): *Die Wissenschaft vom Wert. Die Marxsche Kritik der politischen Ökonomie zwischen wissenschaftlicher Revolution und klassischer Tradition*. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- KARDELJ, EDVARD (1983): *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*. Ljubljana: ČZDO Komunist – TOZD Komunist.
- KARDELJ, EDVARD (1983): *Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični družbi*. Ljubljana: DZS.
- LENIN, VLADIMIR ILJIČ (1972): *Država in revolucija*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- MAKSIMOV, PETROVIČ GRIGORIJ (2008): *Sindikalisti u ruskoj revoluciji*. Beograd: CLS.

- MARX, KARL (1961): *Kapital 1*, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- MARX, KARL (1973): *Kapital 3*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- MARX, KARL in ENGELS, FRIEDRICH. (1908): *Komunistični manifest*. Idrija: Naprej!
- MAUKE, MICHAEL (1982): *Marxova in Engelsova teorija razredov*. Ljubljana: KRT.
- MOST, JOHANN (1982): *Anarhizem in komunizem*, Ljubljana: KRT.
- PLEHANOV, GEORGIJ (1968): *Anarhizam i socializam, izabrana dela*. Beograd: Kultura
- PLEHANOV, GEORGIJ (2003): *Anarhizem in socializem*. Dostopno na: <https://www.marxists.org/slovenian/plehanov/1890s/1895anar/pogl07.htm> (15. avgust 2014).
- POINT BLANK! (2008): *Smena straže*. Kragujevac: Zluradi Paradi.
- PRIBIČEVIĆ, BRANKO (1987): Anarhizam kao pokret i ideja – različite sudbine. V *Marksizam i anarhizam – istorija i savremenost, VII naučni skup*, P. Dajić in M. Stanojević (ur.), 3–9. Beograd: Institut za medjunarodni radnički pokret.
- PROUDHON, PIERRE-JOSEPH (1986): Kaj je vladanje? V *Antologija anarhizma 2*, R. Rizman (ur.), 177–198. Ljubljana: Krt.
- SEKELJ, LASLO (1987): *O anarhizmu*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- ŠTAMBUK, ANA (2009): *Anarhističko čitanje Žižekovog ponavljanja Lenjina*. Dostopno na: http://anarhizam.hr/downloads/Ana_Stambuk-Anarhisticko_citanje_Zizekovog_ponavljanja_Lenjina.pdf (15. avgust 2014).
- ZIHERL, BORIS (1955): Socialna demokracija in kultura. *Naša sodobnost* 3(2): 97–109.
- ŽIŽEK, SLAVOJ (2001): *Repeating Lenin*. Dostopno na: <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/ot/zizek1.htm> (15. avgust 2014).
- ŽIŽEK, SLAVOJ (1999): *The Ticklish Subject*. London: Verso.